

ДЕЯКІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВЧЕННЯ ПРО ІНТЕРЕС

Олена Штефан,
завідувач відділу авторського права і суміжних прав
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України,
кандидат юридичних наук, доцент

Конституція України гарантує громадянам свободу художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторського права, моральних і матеріальних інтересів творців, що пов'язані із різними видами творчої інтелектуальної діяльності (ст. 54).

Конституційна гарантія захисту моральних і матеріальних інтересів творців отримала своє продовження у нормах цивільного процесуального законодавства. Об'єктом цивільно-процесуального «захисту» є не лише суб'єктивне цивільне право, а й інтереси суб'єктів правовідносин (ч. 2 ст. 15 ЦК України, ст.ст. 1, 3, 4 ЦПК України). Слід брати до уваги й той факт, що законодавець у ЦК України, окрім в ч. 1 ст. 15, надав особі право захищати свої цивільні права в разі їх порушення, невизнання чи оспорювання, а ч. 2 ст. 15 ЦК України безпосередньо присвятив праву особи на захист їх цивільних інтересів, які не суперечать загальним зasadам цивільного законодавства. Тобто законодавець

розвіршує поняття «право», «свобода», «інтерес».

Уперше в юриспруденцію категорію інтересу ввів німецький правознавець Рудольф фон Іерінг у XIX столітті, визначивши його у двох площинах: перша, пов'язана з минулім — спочатку людина усвідомлює потребу, а потім діє, тобто суб'єкт діє «тому, що» йому це необхідно; друга, спрямована в майбутнє — спочатку у особи формується уявлення про певне благо як мету, а потім — про дію, тобто суб'єкт діє «для того», щоб досягнути мети¹. До появи та розробки вчення про інтерес існувала вольова теорія, яка була створена як противага природно-правовій доктрині, яка пропагувала природність та незадуманість прав особистості. Вольова теорія визначала суб'єктивне право як своєрідний наказ, який визначається об'єктивним правопорядком та надається конкретній особистості у розпорядження, як надану державою владу та панування, свободу або дозволеність волі в межах, встановлених законом². Проте, ми не

¹ Михайлів С. В. Категория интереса в российском гражданском праве / С. В. Михайлів. — М. : «Статут», 2002. — С. 16;

² Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву : Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. — 2-е изд., испр. — М. : «Статут», 2003. — С. 555;

будемо вдаватись до аналізу соціально-філософських підходів представників вольової теорії, зазначимо лише те, що «воля» та «інтерес» є взаємопов'язаними категоріями. Можна повністю погодитися із точкою зору С. В. Михайлова, відповідно до якої інтерес є об'єктивною категорією, необхідним елементом, що наповнює волю певним змістом³, тобто воля рухає інтерес, без волі особа не може задоволінити інтерес, а відтак й досягти певної мети, при цьому дії особи, продиктовані її волею та інтересом не повинні порушувати закон. Вольова теорія та теорія інтересу, свою чоргою стали, базисом для теорії влади, теорії влади та інтересу, волі та інтересу, теорії брага тощо.

Вчення про «інтерес» було і є предметом дослідження не лише у правовій доктрині, а й у філософській та соціологічній доктринах. Так, щодо природи інтересу в соціологічній доктрині існують дві основні точки зору. Одні дослідники вважають, що інтерес як соціологічна категорія є об'єктивним⁴, інші дослідники, не заперечуючи об'єктивного змісту інтересу, його соціальної обумовленості, вважають, що інтерес нерозривно пов'язаний зі свідо-

містю і поза свідомості, психіки існувати не може⁵.

Ю. С. Зав'ялов розглядав інтерес в праві у двох аспектах: по-перше, інтерес як передумову, фактор, впливу на волю законодавця; та, по-друге, інтерес як мету, до досягнення якої прагне суб'єкт права за допомогою використання правових норм⁶.

Розглядаючи матеріально-правове значення інтересу в об'єктивному праві, слід враховувати роль соціально-економічних факторів (фактичних) інтересів для правотворчості. Практично уся свідома діяльність суб'єктів суспільних відносин спрямована на реалізацію тих чи інших інтересів, проте, об'єктивно обумовлена неможливість задоволення інтересів усіх суб'єктів суспільства. Тому суспільне життя характеризується наявністю в ньому конфлікту інтересів⁷. Таким чином, основне завдання права й полягає у розмежуванні різноманітних, протилежних людських інтересів⁸. В основу регулювання колізій інтересів за кладена ідея правового регулювання суспільних відносин. Її сутність полягає у встановленні визнаних та дотримуваних усіма суб'єктами сус-

³ Михайлов С. В. Там же — С. 36;

⁴ Гак Г. М. Общественные и личные интересы и их сочетание при социализме // Вопросы философии — 1965. — № 4. — С. 19; Гак Г. М. Учение об общественном сознании в свете теории познания. — М. : Изд. Госполитиздат, 1960. — С. 64; Чечет Д. М. Субъективное право и формы его защиты. — Л. : Издательство ЛГУ, 1968. — С. 29; Философский словарь / Под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина (Изд. 2-е, испр. и доп.). — М. : Изд-во Политической литературы, 1968. — С. 133 та інші;

⁵ Здравомыслов А. Г. Проблемы интереса в социологической теории. — Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1964. — С. 31; Кон И. С. Социология личности. — М. : Политиздат, 1967. — С. 27; Кузнецов А. В. Уголовно-правовая охрана интересов личности. — М. : Юридическая литература, 1969. — С. 20 та інші;

⁶ Зав'ялов Ю. С. Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права : дис... канд. юрид. наук. — М., 1968. — С. 153;

7. Михайлов С. В. Цитована праця — С. 29;

8. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права/ Н. М. Коркунов. — Изд. 8-е. — СПб : «Тип. Н. Н. Клобуков», 1908. — С. 7;

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

пільства, в тому числі й державою об'єктивних правових норм, за допомогою яких і вирішуються конфлікти між суб'єктами права⁹, а, на думку Г. Ф. Шершеневича, право, взагалі, існує тому, що існує боротьба інтересів¹⁰. Виходячи зі своїх інтересів особи вступають у відносини один із одним, тому саме з формування та усвідомлення суб'єктами власних інтересів виникає необхідність у правовому врегулюванні таких відносин¹¹.

Отже, можна повністю погодитись із думкою С. В. Михайлова, що існування права в об'єктивному розумінні є необхідною умовою сучасного суспільного життя. Об'єктивне право має забезпечувати реалізацію інтересів суб'єктів суспільних відносин за допомогою правових норм. Завдяки правовій регламентації суспільних відносин їх учасникам надається механізм вирішення колізій та конфліктів, а відповідно, ѹ задоволення їхніх інтересів¹². Водночас, не можна не погодитись ѹ з В. А. Тарховим, який стверджував, що право в об'єктивному розумінні також є суб'єктивним, оскільки воно створюється людьми, незважаючи на те, що їх воля об'єктивно обумовлена¹³. Тобто правова регламентація суспільних відносин полягає у тому, що законо-

давець, визначаючи пріоритет реалізації того чи іншого інтересу, тим самим закріплює, охороняє та стимулює вольову поведінку суб'єктів у конкретних суспільних відносинах. Та навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів¹⁴.

Саме через ці підстави не можна погодитись із твердженням С. В. Михайлова, що поняття «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» є різними категоріями та різними об'єктами правового захисту¹⁵. І в першому і в другому випадках «інтерес» пов'язаний із «законом», тобто йдеться про ті інтереси суб'єктів суспільних відносин, які отримали своє правове врегулювання у нормі закону. Таким чином, можна підтримати точку зору науковців, які вважають, що «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» є ідентичними поняттями¹⁶.

В правовій доктрині деякі дослідники об'єднали думки щодо об'єктивного та суб'єктивного розуміння інтересу і розглядають інтерес як певний тривалий процес. Інтерес, будучи об'єктивно існуючою потрібю, визначається місцем особи у суспільстві та не залежить від свідомості його носія. Той момент, коли

⁹ Сабікенов С. Право и социальные интересы в период социализма. / Отв. ред. : Баймаханов М. Т. — Алма-Ата : Наука КазССР, 1986. — С. 106;

¹⁰ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : Лекции профессора Московского университета Г. Ф. Шершеневича, читанные в Московском Коммерческом институте в 1909/10 г. — М., 1911. — С. 83;

¹¹ Степанян В. В. Выражение интереса общества в социалистическом праве. (Механизм: структура, функционирование) / В. В. Степанян. — Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1983. — С. 47;

¹² Михайлов С. В. Зазначена праця. — С. 31;

¹³ Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций / В. А. Тархов. — Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997. — С. 31;

¹⁴ Михайлов С. В. Зазначена праця. — С. 32;

¹⁵ Там само. — С. 38;

¹⁶ Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Советское государство и право. — № 7. — 1973. — С. 105; Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов (организационно-правовые вопросы). — К. : Наук, думка, 1987. — С. 48;

інтерес усвідомлюється особою і перетворюється у стимул до дії, визначається заінтересованістю¹⁷. Безпосереднє усвідомлення особою інтересу — це момент його реалізації, перетворення об'єктивного у суб'єктивне. Заінтересованість, так само як ій інтерес, є об'єктивним станом, що є похідним від соціального місця особи в суспільстві. Своєю чергою, усвідомлена заінтересованість у правовій доктрині визначається як «суб'єктивна заінтересованість»¹⁸.

У філософській доктрині проводиться класифікація інтересу за різними ознаками. Залежно від того, хто є носієм інтересу, його класифікують на: індивідуальний (особистий), носієм якого є окремий індивід, особистість; груповий, носієм якого є будь-які групи або суспільні прошарки; суспільний, інтерес розвитку всього суспільства¹⁹.

Також інтереси класифікують за часом їх дії на: основні та приватні; тривалі та тимчасові; віддалені та наближені²⁰.

За сферою дії інтереси можуть бути класифіковані на матеріальні (економічні), політичні та духовні. Матеріальні — це інтереси виробництва, обміну, розподілу. Політичні — інтереси державної влади. Духовні — пов'язані духовними цінностями, продуктами духовної творчості. Це інтереси науки, мистецтва, моралі²¹.

У правовій доктрині окрім виділяють правовий інтерес, який не може бути охоплений політичним інтересом. Правові інтереси задоволяються правовими засобами, при цьому численні матеріальні, духовні та інші інтереси опосередковані правовим інтересом. Одним із способів задоволення суспільних та особистих інтересів є їх правова охорона²². Також у правовій доктрині проводиться класифікація законного інтересу залежно від його змісту на процесуальний та матеріально-правовий²³.

Інститут «законного інтересу» був достатньо ґрунтовно досліджений у національній²⁴ та зарубіж-

¹⁷ Лавриненко В. Н. Интерес как категория исторического материализма / В. Н. Лавриненко // Вестник Московского университета — (Серия VIII. Экономика, философия) — № 1. — 1964 — С. 65;

¹⁸ Мальцев Г. В. Соотношение субъективных прав, обязанностей и интересов советских граждан/ Г. В. Мальцев // Советское государство и право. — № 10. — 1965. — С. 20;

¹⁹ Здравомыслов А. Г. Проблемы интереса в социологической теории / А. Г. Здравомыслов. — Л. : Издательство Ленинградского Университета, 1964. — С. 31;

²⁰ Глезерман Г. Интерес как социологическая категория / Г. Глезерман // Вопросы философии. — № 10. — 1966. — С. 20;

²¹ Здравомыслов А. Г. Зазначенна праця — С. 32-35;

²² Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу / Р. Е. Гукасян. — М.: Проспект, 2009. — С. 19, 22;

²³ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. — М.: «Наука», 1979. — С. 33;

²⁴ Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія / За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 193-194; Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К.: Атіка, 2005. — С. 21; Орлов М. Правове забезпечення реалізації екологічних інтересів — основа належної охорони довкілля і розвитку економіки України // Право України. — № 1. — 2001. — С. 69-72; Чепіс О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О. І. Чепіс // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 551-559; Ткач Г. Адміністративно-правовий захист: окремі питання прав, свобод та законних інтересів громадян // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2001. — Випуск 36. — С. 240-244 та інші;

ній²⁵ правовій доктрині, проте, усі дослідники висловлюють однакову думку про те, що не всі сторони цього предмета дослідження повністю розкриті.

Правовідносини, будучи важливою формою реалізації норм права, являють собою певний зв'язок між особами, в силу якого одна особа наділена суб'єктивними правами, а інша — обов'язками. Суб'єктивні права дають можливість їх носію здійснювати в межах закону певні дії, користуватися певними соціальними благами, вимагати відповідної поведінки від інших осіб та звертатися у разі необхідності за захистом до державних органів²⁶.

Суб'єктивне право гарантує створення певних необхідних соціальних (правових) умов для задоволення інтересу уповноваженої особи. Тобто суб'єктивне право охороняє інтерес, а інтерес, який охороняється суб'єктивним правом, є охороню-

ваним законом інтересом²⁷. Будь-яке суб'єктивне право охороняє не лише особисті, а й суспільні інтереси, оскільки у будь-якому суб'єктивному праві та на будь-якій стадії його реалізації знаходять відображення поєднання суспільних та особистих інтересів²⁸.

У правовій доктрині існує кілька різних підходів щодо зв'язку суб'єктивного права та інтересу (законного, охоронюваного законом). Так, згідно із однією позицією, суб'єктивне право не можна пов'язувати із будь-яким конкретним інтересом, оскільки воно, відповідно до своєї природи, здатне задовільнити різноманітні інтереси управомоченої особи²⁹. Тобто інтерес — це потреби людини у будь-чому, саме потреба і складає його зміст. Форма, в якій ця потреба реалізується у дії, поведінці людини, може бути різною, але вона завжди виражатиме певну цілеспрямованість її дій³⁰.

²⁵ Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — С. 204; Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. — М.: ЮЦ Пресс, 2004. — 359 с.; Алексеев С. С. Общая теория права. курс : в 2-х т. — Т. 2. — М.: «Юридическая литература», 1982. — С. 115-116; Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право. № 1, 1967. — С. 49-56; Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право. — 1980. — № 1. — С. 27-34; Фаткуллин Ф. Н. Проблемы государства и права : курс лекций. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. — С. 294; Алексеев С. С., Матузов Н. И., Фарбер И. Е., Явич Л. С. Общая теория права. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — С. 186; Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. — Саратов : Приволжское книжное изд., 1970. — С. 38; Р. J. Kelly. Privacy and the Public Interest : A Communitarian View / Law and the public interest : Proceedings of the 1992 ALSP conference / Ed. by Roger Brownsword. Stuttgart : Steiner, 1993. — Р. 53-66; Bernd Ruthers. Rechtstheorie : Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. — 2. Auflage. — Munchen : Verlag C. H. Beck, 2005. — S. 48-52, 355-370; Kurt Seelmann. Rechtaphilosophie. — 3. Auflage. — Munchen : Verlag C. H. Beck, 2004. — S. 66 и др.;

²⁶ Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР / Под общ. ред. Фарбер И. Е. — Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. — С. 46;

²⁷ Алексеев С. С. Социальная ценность социалистического права как регулятора общественных отношений // Советское государство и право. — № 3. — 1968. — С. 17;

²⁸ Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право. — № 1. — 1967. — С. 54;

²⁹ Там само. — С. 55;

³⁰ Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Осуществление и защита интереса. — Изд. 2-е, стереотип. — М. : «Статут», 2001. — С. 239;

Слід зазначити, що аналогічної точки зору додержується й С. В. Михайлова, вказуючи на те, що інтерес як потреба суб'єкта має суспільний характер і проявляється у діях з усвідомлення та реалізації мети у суспільних відносинах³¹. На противагу вищевикладеній точці зору А. Т. Ханіпов, певною мірою підтверджує, що потреба як спонукання до діяльності виступає одним із джерел інтересу та є його складовою частиною, проте такі поняття, як «потреба» ті «інтерес» не можна ототожнювати. Наявність у будь-якого соціального суб'єкта діяльної позиції, що полягає у його вибірковому відношенні до об'єктивних можливостей, тенденцій суспільного розвитку і саме це є інтересом³². Тобто А. Т. Ханіпов інтерес розуміє як певні суспільні відносини. Інші дослідники, безпосередньо М. В. Першин, при визначенні інтересу виходять із розуміння інтересу як «залежності» суб'єкта від предметів та відносин, з якими він пов'язує очікувану користь або шкоду³³. Тобто М. В. Першин розвинув позицію Р. Ієренга, який розумів суб'єктивний інтерес як відчуття залежності у житті³⁴. При цьому М. В. Першин, визначаючи інтерес, акцентує увагу саме на суб'єктивному розумінні цієї категорії, зазна-

чаючи, що інтерес є характеристикою відношення суб'єкта до умов його існування в конкретних життєвих обставинах, в яких і завдяки яким суб'єкт отримує те, що може задоволити відповідну його інтересам потребу³⁵.

Не вдаючись до детального аналізу наведених концепцій лише за значимо, що всі дослідники, визначаючи інтерес, вказують на наявність спрямованості суб'єкта на досягнення або збереження тих чи інших благ, а основна різниця їх точок зору полягає у більшому або меншому акцентуванні уваги на суб'єктивному або об'єктивному характері цієї спрямованості. Тому з цього загального розуміння інтересу і виходить темо у подальшому дослідженні цього питання.

У процесі спілкування у соціальних групах і з окремими особистостями виникають специфічні потреби. Відповідно, у цих соціальних групах та окремих особистостей виникають певні інтереси, спрямовані на задоволення певних потреб³⁶.

Соціально значимі інтереси отримують правове врегулювання з боку держави і стають юридичними (законними) інтересами. Не зважаючи на те чи, згадується «інтерес» у тексті нормативно-правового акта, інтерес отримує втілення у всіх нор-

³¹ Михайлова С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права / С. В. Михайлова // Государство и право. — М.: Наука, — 1999. — № 7. — С. 88;

³² Ханипов А. Т. Интерес как форма общественных отношений / А. Т. Ханипов. — Новосибирск : Наука, 1987. — С. 80-81;

³³ Першин М. В. Частноправовой интерес (понятие правообразование, реализация) : дис.... канд. юрид. наук., 12.00.01. / М. В. Першин — Н. Новгород, 2004. — РГБ ОД, 61:04-12/1560. — С. 23;

³⁴ Иеринг Р. Интерес в праве / пер.: Борзенко А. — Ярославль: Тип. губ. зем. управы, 1880. — С. 83;

³⁵ Першин М. В. Зазначена праця. — С. 131;

³⁶ Козлов М. А. Субъективное право и охраняемый законом интерес как предмет судебной защиты / М. А. Козлов // Журнал российского права. — № 3. — М.: Норма, 2008. — С. 71;

мах права³⁷. Законодавець, приймаючи ту чи іншу норму права, завжди має на меті охорону певних інтересів³⁸.

В юридичній літературі висловлювались різні підходи до розуміння юридичного (законного) інтересу. Одні дослідники трактують інтерес у вузькому розумінні, пов'язуючи його або з суб'єктивними правами, або з правовими явищами, що не охоплюються суб'єктивними правами.

Так, наприклад, Н. В. Вітрук вказує, що законний інтерес, так само як і позитивне право, є можливістю особистості користуватися соціальними благами, що полягають у правозадатностях носія законного інтересу певним чином діяти, вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, органів та установ, звертатися за захистом до компетентних державних або громадських установ³⁹. Таким чином, законний інтерес у розумінні Н. В. Вітрука повністю співпадає із суб'єктивним правом.

У той же час, нерозривний зв'язок суб'єктивного права та інтересу не свідчить про те, що інтерес (особистий чи суспільний) входить до змісту суб'єктивного права⁴⁰. Такий висновок дослідники роблять не тому, що законодавець не вимагає для реалізації та захисту суб'єктивного права доводити не лише на-

явність права, а й тому що необхідно доводити й наявність інтересу⁴¹. Наявність інтересу може презумуватися лише у випадках оспорювання, що підлягає доказуванню. Інтерес не входить до змісту права тому, що не є правовою категорією. Інтерес — це соціальне явище, охороні якого слугує суб'єктивне право, яке являє собою специфічну форму реалізації інтересу⁴².

У сучасній правовій доктрині висловлюється дещо інша думка. Так, за наявності охорони тих чи інших суб'єктивних прав наявність інтересу у суб'єктів права призумується, а відтак, доказувати наявність інтересу непотрібно. Лише у виключних випадках, таких як втрата інтересу суб'єктом права, коли така втрата є очевидною, тягне за собою негативні наслідки для інших учасників відносин (наприклад, відмова власника від речі), саме за таких умов втрата інтересу тягне за собою припинення суб'єктивного права. Проте втрата інтересу тягне за собою припинення суб'єктивних прав не автоматично, а лише за наявності закріплення суб'єктивних прав за іншими учасниками правовідносин. Тобто суб'єктивне право розглядається як юридична надбудова інтересу. У тих випадках, коли така надбудова відсутня, мова йтиме про охороню-

³⁷ Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Малеин // Советское государство и право. — М. : Наука, 1980. — № 1. — С. 29;

³⁸ Кабалкин А. Ю. Гражданско-правовая охрана интересов личности /А. Ю. Кабалкин. — М. : Наука, 1969. — С. 23;

³⁹ Витрук Н. В. Система прав личности / Н. В. Витрук // Права личности в социалистическом обществе. —М. : Наука, 1981. — С. 109;

⁴⁰ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов/ Отв. ред. В. К. Райхекр. — М. : Изд-во АН СССР, 1948. — С. 38;

⁴¹ Таранов В. А. Некоторые вопросы охраны имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству // Ученые друды Саратовского юридического института им. Д. И. Курского : вып. II. / отв. ред. Манохин В. М. — Саратов : Коммунист, 1965. — С. 87;

⁴² Гукасян Р. Е. Зазначена праця. — С. 23-24;

ваний законом інтерес, при здійсненні захисту якого необхідно доказувати його наявність. Тому, при зверненні до суду, в одних випадках необхідно доказувати наявність права, а в інших — наявність інтересу⁴³. М. А. Рожкова стверджує, що термін «законний інтерес» використовується законодавцем для позначення в цивільному процесуальному законодавстві або господарському процесуальному законодавстві об'єктів судового захисту у тих випадках, коли особі, яка звертається за судовим захистом, не належать суб'єктивні права (право вимоги). Разом із тим існуючі інтереси, які не пов'язані із суб'єктивним правом, та які особа хоче захистити у судовому порядку, визнаються та підтримуються законом (об'єктивним правом), і саме тому вони позначаються терміном «законний інтерес»⁴⁴.

При цьому, як вірно зазначає А. В. Малько, суб'єктивне право та законний інтерес є різними формами правового опосередкування інтересів. Суб'єктивне право — більш високий рівень і більш досконала форма такого опосередкування. Воно займає вищий щабель, аніж законний інтерес, оскільки ця форма має юридично більшу змістовну насиченість⁴⁵. На думку Н. С. Малеїна, охоронюваний законом інтерес характеризується як

юридично передбачене прагнення суб'єкта у досягненні тих благ, отримання яких дозволене державою та забезпечене правовими можливостями певного виду⁴⁶.

У правовій доктрині також висловлювалась думка про те, що інтерес не входить до змісту суб'єктивного права. Так, наприклад, С. Н. Братусь⁴⁷ та Д. М. Чечот⁴⁸ виключають зі змісту суб'єктивного права інтерес, розглядаючи його як передумову та мету права. Зазначену думку розвиває А. В. Власова, яка вказує на те, що інтерес існує за межами суб'єктивного права та, як правило, є передумовою цього права і метою, для досягнення якої упражнена особа вчиняє ті чи інші дії. Інтерес, який задовольняється суб'єктивним правом, не може бути складовим елементом цього права⁴⁹.

Можна також погодитись із висловленою точкою зору про те, що суб'єктивне право і законний інтерес є різними підспособами правового регулювання. Перший є посиленням у юридичному значенні, другий, без сумнівів, є менш забезпеченим, проте, інколи, не менш важливим, оскільки виступає ширшим та глибшим підспособом правового регулювання, що враховує специфіку індивідуальних життєвих ситуацій та відносин, які розвиваються та модифікуються, радикально змінюються,

⁴³ Козлов М. А. Зазначена праця. — С. 76.;

⁴⁴ Рожкова М. А. Судебный акт и динамика обязательства /М. А. Рожкова. — М.: Статут, 2003. — С. 22;

⁴⁵ Малько А. В. Субъективное право и законный интерес / А. В. Малько, // Правоведение. — 2000. — № 3. — С. 44;

⁴⁶ Малеїн Н. С. Зазначена праця. — С. 29-30;

⁴⁷ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. — М.: Госюриздан, 1950. — С. 20;

⁴⁸ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. — С. 35;

⁴⁹ Власова А. В. Структура субъективного гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. / А. В. Власова. — Ярославль, 1998. — С. 21;

при цьому законодавець не встигає закріпити в об'єктивних нормах права суб'єктивні правозадатності, на відміну від суб'єктивного права, яке має певні межі⁵⁰.

Наведена точка зору отримала свій розвиток у дослідженні Д. Н. Горшунова, який зазначає, що законні інтереси, не маючи у своєму змісті правозадатності вимоги відповідної поведінки від зобов'язаних осіб, а лише розраховуючи на власну поведінку і можливість юрисдикційного їх захисту, має не спрямований на інших суб'єктів характер. Окрім цього, у зв'язку із тим, що законні інтереси не мають правових меж, визначених в об'єктивному праві, а випливають із розуміння і змісту непротиправності фактичного інтересу, що знаходиться у правовому полі, а відтак інтерес може мати соціальний характер і персональну значимість, які є наближеними до інтересу, закладено му у суб'єктивне право, а також зважаючи на те, що може виникнути потреба у правових засобах їх захисту. У зв'язку із цим та з урахуванням природи законного інтересу, на стадії правотворчості (правового оформлення юридично значимих інтересів) є неможливою їх однозначна регламентація, та має межі правового виразу, яка є характерною для змісту суб'єктивного права: усі необхідні правозадатності суб'єкта, визначення відносної або абсолют-

ної кореспонденції, вказівка на об'єкт⁵¹.

У той же час, у правовій доктрині висловлювалась спірна думка про необхідність поділу інтересів на правові та охоронювані законом. Так, наприклад Р. Е. Гукасян стверджував, що правові та охоронювані законом інтереси це різні соціальні явища і правові категорії, оскільки правова охорона тих чи інших інтересів не перетворює їх у правові за змістом, вони лише стають охоронювані законом. Ототожнення правових інтересів і охоронюваних законом інтересів призводить до заперечення самостійності правових інтересів як соціального явища, що існують одночасно із іншими інтересами і мають свої засоби реалізації⁵².

Проте обґрунтованішою видається точка зору, висловлена Ф. О. Богатирьовим, а саме: оскільки той чи інший інтерес знаходить підтримку у нормах права, охороняється законом у широкому розумінні (на основі правозадатності (компетенції) засобами суб'єктивного права або стає інтересом, що охороняється законом), то такий інтерес стає правовим. Поняття «правового інтересу» є ширшим, аніж поняття «охоронюваний законом інтерес» (якщо останній трактується у вузькому розумінні, тобто як засіб захисту благ, що знаходиться за межами суб'єктивного права). Юридично значимий інтерес охоплюється або суб'єктив-

⁵⁰ Малько А. В. Основы теории законных интересов / А. В. Малько // Журнал российского права. — 1999. — № 5/6. — С. 71;

⁵¹ Горшунов Д. Н. Некоторые частноправовые аспекты соотношения категорий «субъективное право» и «законный интерес» / Д. Н. Горшунов // Актуальные проблемы гражданского права и процесса : сборник материалов Международной научно-практической конференции. — Вып. 1 / Отв. ред. Д. Х. Валеев, М. Ю. Чельышев. — М. : «Статут», 2009. — С. 19-20;

⁵² Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы / Р. Е. Гукасян // Советское государство и право. — 1973. — № 5. — С. 115;

ним правом, або виступає у якості охоронюваного законом інтересу⁵³.

Беручи до уваги пануючі доктринальні положення щодо співвідношення суб'єктивного права та законного інтересу, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року по справі № 1-10/2004, дав офіційне тлумачення поняттю «охоронюаний законом інтерес» вказавши, що охоронюаний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним. Також Конституційний Суд України дав своє офіційне тлумачення терміну «охоронюаний законом інтерес» як прагнення до користування конкретними матеріальними та/або нематеріальними благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо неопосередкований у суб'єктивному праві легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам і справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим зasadам (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням № 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюаний законом інтерес) Справа № 1-10/2004 від 1 грудня

2004 року № 18-рп//Комп'ютерноправова база «Нормативні акти України»).

Тому, зважаючи на офіційне тлумачення Конституційним Судом України терміна «інтерес», було б доцільним внести відповідні зміни до ст.ст. 1, 3, 4 ЦПК України і вказати на можливість судового захисту не просто «інтересу» як соціологічної (філософської) категорії, а саме «охоронюваного законом інтересу», як це мало місце у ст. 4 ЦПК України 1963 р.

Окрім цього, законодавець у ч. 2 ст. 15 ЦПК України зазначив, що інтерес, який захищається, не повинен суперечити загальним засобам цивільного законодавства. Так, законодавець закріпив одну із ознак законного інтересу — його непротиправність. Як слушно зазначає О. І. Чепис, непротиправність інтересу полягає в тому, що у разі реалізації інтересу не повинні порушуватись норми права, які виражають інтереси суспільства, колективів й окремих громадян. Сфера непротиправних інтересів не є однорідною. Частина таких інтересів закріплена нормами права, досить велика їх частина — не закріплена. Виникає необхідність застосування терміна «законний інтерес» у вузькому розумінні, який позначає частину законних інтересів, не закріплених у нормах права, але таких, що відповідають принципам і духу права, їх тому підлягають охороні державою⁵⁴.

Законодавча та судова практика Європейського Союзу при захисті ін-

⁵³ Богатырев Ф. О. Обязательства с нематериальным интересом : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03. / Ф. О. Богатырев. — М., 2003. — С. 27;

⁵⁴ Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О. І. Чепис // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 556;

тересу також базується на загально-правових принципах. Так, Директива Європейського Союзу «Про захист прав інтелектуальної власності» від 29 квітня 2004 року закріплює право вимагати застосування способів захисту будь-якою особою, яка має прямий інтерес чи юридичне відношення⁵⁵.

Враховуючи все вищевикладене, видається помилковим та утопічним твердження деяких національних дослідників щодо сутності «законного інтересу». Так, висловлювалась думка, що «необхідність захисту інтересів особи пояснюється їх різноманітністю, яку неможливо охопити законодавчо, і прогалинами права та законодавства, що поступово заповнюються шляхом закріplення найбільш значимих інтересів у суб'ективні права»⁵⁶.

Не можна обґрунтовувати необхідність правового захисту будь-якого об'єкта з підстави його «різноманітності». Тому виникає запитання, а, якщо інтереси не характеризувалися б, різноманітність їх не треба охороняти?

Інше питання щодо наведеного твердження пов'язане з тим, як можна інтерес, чи взагалі будь-що, охороняти тим, чого немає — «прогалинами права та законодавства»? Прогалинами в праві слід вважати

відсутність у діючій системі права і законодавства нормативних приписів відносно обставин, які знаходяться в сфері правового регулювання і вимагають юридичного впливу⁵⁷. Можна припустити, що дослідники мали на увазі аналогію права. В процесі розвитку суспільних відносин виникають такі відносини, що не врегульовані нормами права, виникають соціально значимі інтереси, охорона яких нормами права не передбачена і для забезпечення яких заінтересована особа не забезпечена відповідним суб'ективним правом⁵⁸. У таких випадках здійснюється охорона та захист на основі загальних зasad цивільного законодавства. Застосовуючи право за аналогією, відбувається охорона та захист інтересу, який не опосередкований суб'ективним правом⁵⁹.

Також викликають заперечення й твердження про те, що «відсутність у чинному законодавстві самостійного права творця на оприлюднення та на відкликання твору призводить у ряді випадків до незахищеності інтересів автора»⁶⁰.

Щодо виключчих майнових прав автора твору (чи іншої особи, яка має авторське право), то законодавець дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом. При цьому виключне

⁵⁵ Феліцина С. Директива Європейського Союзу про захист прав інтелектуальної власності / Феліцина С., Антіпіна І. // Інтелектуальна власність. — № 5. — 2006. — С. 46-53;

⁵⁶ Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія / за заг. ред. В. В. Луць. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. — С. 193-194;

⁵⁷ Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т / С. С. Алексеев; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР, Свердловский юридический ин-т. — Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1973. — Т. 2: Нормативные юридические акты; Применение права; Юридическая наука (правоведение). — Б.м. : Б.и., 1973. — С. 261;

⁵⁸ Комиссаров К. И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе / К. И. Комиссаров. // Советское государство и право. — 1969. — № 4. — С. 55;

⁵⁹ Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу / Р. Е. Гукасян. — М.: Проспект, 2009. — С. 26;

⁶⁰ Луць В. В. Зазначена праця. — С. 194;

право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти відтворення творів (частини 2, 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Безпосередньо у ч. 1 ст. 441 ЦК України як спосіб використання законодавець вказує його опублікування (випуск у світ). Тому перша частина пропозиції щодо закріплення «у чинному законодавстві самостійного права творця на оприлюднення твору» повністю втрачає свій сенс.

Щодо другої пропозиції про закріплення «у чинному законодавстві самостійного права творця на відкликання твору»⁶¹, то вона також не є необхідною. Питання відкликання твору знаходиться у площині договірних відносин. Законодавець не забороняє автору твору, наприклад, у видавничому договорі закріпити за собою право на відзив твору із видавництва для доопрацювання твору у зв'язку із змінами певних поглядів, викладених у творі.

У деяких сферах суспільного життя, які врегульовані цивільним правом, існує й безпосередня охорона та захист інтересу, а інколи закон містить й пряму вказівку на це⁶². Так, наприклад у п. 4 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплено, що автор має право вимагати збереження цілісності твору і противіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню

на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. В даному випадку законодавець має на увазі захист інтересів, а не суб'єктивних прав. Суб'єктивне право передбачає кореспондуючий йому обов'язок інших осіб. Оскільки захист твору знаходитьться у прямій залежності від честі і репутації автора, а відтак доки честь та репутація автора не буде порушені, він не має права здійснити будь-які дії або вимагати здійснення їх від інших осіб⁶³.

Можна погодитись із точкою зору, що саме охорона інтересу, а не захист суб'єктивного матеріального права здійснюється судом, коли подається позов про захист честі та репутації, особи, яка померла⁶⁴. Саме у цьому випадку йдеться про захист інтересів особи, яка подала позов, оскільки зі смертю особи припиняється його правозданість, а відтак не може відбутися захист суб'єктивного права померлої особи, оскільки інтереси є соціальними потребами, а у померлого будь-які потреби відсутні. Незважаючи на те, що у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплена пряма заборона автору твору здійснювати будь-які дії щодо передачі (відчуження) немайнових авторських прав, до складу яких належить й право на недоторканість твору та захист честі та репутації автора, у ч. 2 ст. 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права» з цього правила зроблено виключення. Так, відповідно до зазначененої норми Закону, спадкоємці мають право захищати

⁶⁰ Луць В. В. Зазначена праця. — С. 194;

⁶¹ Там само. — С. 194;

⁶² Гукасян Р. Е. Цитована праця. — С. 24;

⁶³ Чечот Д. М. Цитована праця. — С. 41-42;

⁶⁴ Мальцев Г. В. Зазначена праця. — С. 26;

авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора, а відтак ця категорія немайнових авторських прав може спадкуватися.

У випадках, коли спадкоємці захищають цілісність твору, вони не вимагають захисту свого права на недоторканість твору та захисту честі та репутації автора. Спадкоємці мають право на звернення до суду і це є однією з форм охорони законом, інтересів неопосередкованих суб'єктивними матеріальними правами. Предметом судового захисту виступає особистий інтерес заявника. Тобто предметом судового захисту виступають інтереси позивача у тих випадках, коли ними поданий позов із метою поновлення справедливості, протидії перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації померлого автора⁶⁵.

Досліджуючи питання інтересу не можна не звернути уваги на те, що дослідники-правознавці здебільшого висвітлюють інтерес лише з точки зору матеріального права та його захисту. Водночас, «інтерес» має місце й у цивільно-процесуальних відносинах. Безумовно, якщо проводити розмежування інтересу за значимістю, то на першому місці буде стояти саме матеріально-правовий, а потім вже процесуальний, але ж він також має місце бути. Так, наприклад, інтерес позивача може

полягати у тому, щоб суд прийняв до розгляду його позовну заяву, визнав допустимими надані ним докази, задовольнив його позовні вимоги і т. п. Інтерес відповідача, наприклад, може полягати у тому, щоб суд відмовив у прийнятті позовної заяви та/або задоволенні позовних вимог. Отже, сторони мають у переданій на розгляд судові справі особистий юридичний інтерес, який буде протилежним за матеріальним і процесуальним характером. Матеріально-правовий інтерес визначається спірними цивільними, трудовими та іншими матеріальними правовідносинами сторін. Процесуально-правовий інтерес— наслідками розв'язання матеріально-правового спору, одержання певного за змістом рішення суду⁶⁶. Таким чином, процесуальний інтерес заінтересованими у справі особами досягається шляхом використання процесуальних засобів і способів захисту та реалізації процесуальних прав і обов'язків.

Виходячи із наведених доктринальних точок зору національних та іноземних дослідників проблем «законного інтересу», а також законодавчої та судової практики, можна зробити такі висновки:

- по-перше, законні інтереси відрізняються від суб'єктивних прав. При реалізації людиною свого права передбачаються активні дії правозобов'язаних суб'єктів щодо забезпечення цього права. На відміну від прав, законні інтереси припускають не активні дії правозобов'язаних суб'єктів, а дії самої

⁶⁵ Гукасян Р. Е. Цитована праця. — С. 26;

⁶⁶ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 101.

особи з користування можливостями, наданими існуючої законодавчої ситуацією;

- по-друге, законні інтереси близькі до свобод. Держава лише гарантує, що реалізація непротивправних (законних) інтересів публічно визнаються правомірними, суспільно корисними і навіть підлягають захисту, якщо будь-які суб'єкти будуть перешкоджати у тій чи іншій формі їх здійсненню;
- по-третє, законодавець може перетворити законний інтерес суб'єкта в його право, сформувавши його саме як право на «....». Від того моменту, як законодавець, шляхом видання відповідного нормативно-правового акта дає гарантію, що з реалізації даного інтересу зобов'язані активно діяти конкретні особи (тобто з'являються правозобов'язані суб'єкти), законний інтерес перетворюється на суб'єктивне право.

- по-четверте, законний інтерес виступає як попередник конкретного права, як об'єкт, що захищається державою, але ще не забезпечується його гарантіями у формі активних дій право-зобов'язаних суб'єктів;
- по-п'яте, законні інтереси виступають засобом продовження дії права за межами суб'єктивних прав, забезпечуючи можливість дії суб'єктів та забезпечуючи реалізацію цих дій з боку держави;
- по-шосте, категорія «законний інтерес» є певним засобом право-вої компенсації при регулюванні суспільних відносин, зміст яких не дозволяє встановити конкретні межі право-вої поведінки шляхом надання їм суб'єктивних прав. ♦

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЧЕРГОВИЙ ЮВІЛЕЙ КИШЕНЬКОВОЇ КНИЖКИ

Американське видавництво *Penguin* 30 липня 1935 року випустило свою першу книжку. Ідея випуску дешевих книжок кишенькового формату у м'якій обкладинці (rocket-book) зробила революцію у видавничій справі.

Ціна першої книжки складала всього 6 пенсів за примірник.

На той час, вважалося, що книжки кишенькового формату можуть бути лише несерйозними, низькопробними. Видавництво довело протилежне, почавши випуск класичних творів «зручного» формату. Крім того, продукція видавництва стала взірцем британського модернізму в дизайні.

За матеріалами сайтів:

<http://amur.pf/news/2010/07/30/10.html>,
http://ru.wikipedia.org/wiki/Penguin_Books